

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 9 (1992)

Πηγές για την ιστορία των ανταλλάξιμων της Καππαδοκίας: Η ανάγκη συνολικής θεώρησης

Ματούλα Κουρουπού, Ευαγγελία Μπαλτά

doi: [10.12681/deltiokms.126](https://doi.org/10.12681/deltiokms.126)

Copyright © 2015, Ματούλα Κουρουπού, Ευαγγελία Μπαλτά

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κουρουπού Μ., & Μπαλτά Ε. (1992). Πηγές για την ιστορία των ανταλλάξιμων της Καππαδοκίας: Η ανάγκη συνολικής θεώρησης. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 9, 15–28. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.126>

Η ΕΞΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΛΙΑ ΣΤΗΝ ΝΕΑ ΠΑΤΡΙΔΑ

ΠΗΓΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΝΤΑΛΛΑΞΙΜΩΝ
ΤΗΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ:

Ἡ ἀνάγκη συνολικῆς θεώρησης

Θὰ ἀρχίσουμε τὴν ἀνακοίνωσή μας ὑπενθυμίζοντας ὅτι Ἀνταλλάξιμοι εἶναι κατ' οὐσίαν οἱ ἑλληνορθόδοξοι κάτοικοι τῆς κεντρικῆς καὶ νότιας Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ ὅποιοι, μακριὰ ἀπὸ τὴ λαίλαπα τοῦ πολέμου καὶ τῶν βίαιων συνακόλουθων τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς, ὑποχρεώθηκαν νὰ «μεταναστεύσουν» στὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν ὑπογραφή τῆς συνθήκης τῆς Λοζάνης. Ἀναφερόμαστε στοὺς πληθυσμοὺς κυρίως τῆς Καππαδοκίας, Λυκαονίας, Γαλατίας, Φρυγίας, Πισιδίας, Λυκίας, Παμφυλίας, Κιλικίας καὶ ἐν μέρει τοῦ Πόντου, διότι διαφορετικὴ ὑπῆρξε ἡ μοῖρα ὀρισμένων ποντιακῶν περιοχῶν.

Δὲν θὰ σχολιάσουμε τὸν ὄρο «Ἀνταλλάξιμοι» τῆς συνθήκης τῆς Λοζάνης, ὁ ὁποῖος ἐκ τῶν ὑστέρων ἐντάσσει καὶ ἐνοποιεῖ τὶς διάφορες κατηγορίες προσφύγων, πού σὲ διαφορετικὲς χρονικὲς στιγμὲς καὶ συνθήκες κατέφυγαν στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ περιοχὲς τῆς πρώην ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀπὸ πολὺ νωρὶς ἄρχισαν, καὶ συνεχίζουν ἐξάλλου, νὰ δημοσιεύονται μελέτες σχετικὰ μὲ τὶς νομικὲς ἐρμηνεῖες τῆς συνθήκης τῆς Λοζάνης, οἱ ὁποῖες κυρίως ἀναφέρονται στὴν ἐννοια τοῦ ὑποχρεωτικοῦ τῆς Ἀνταλλαγῆς, φορτίζοντας τὸ θέμα μὲ ἠθικὲς κατηγορίες καὶ ἀξιολογικὲς ἀποτιμήσεις. Πρὶν ὅμως προχωρήσουμε, πρέπει προηγουμένως νὰ προσδιορίσουμε τὸ ἐννοιολογικὸ περιεχόμενον τῆς Ἀνταλλαγῆς: Εἶναι οἱ διαδικασίαι προετοιμασίας τῆς Ἐξόδου τῶν πληθυσμῶν τῆς Κεντρικῆς Μικρασίας ἀπὸ τὴν Πάτρια γῆ καὶ ἡ πορεία στοὺς χώρους καὶ τὰ κοινωνικὰ πλαίσια τῆς νέας Πατρίδας.

Τὸ ἱστοριογραφικὸ γεγονός

Στὴν ἀρχὴ διεθνολογοί, ἀργότερα καὶ ἱστορικοί, προσπάθησαν νὰ διαλευκάνουν τὶς διεργασίαι μὲ τὶς ὁποῖες ἐλήφθη ἡ σχετικὴ ἀπόφαση. Ἐν ὅμως ἡ νομικὴ, ἡ διπλωματικὴ καὶ στὴ συνέχεια ἡ κοινωνιολογικὴ θεώρηση τοῦ φαινομένου ὀδήγησε σὲ ὀρισμένα ἔγκυρα συμπεράσματα γύρω ἀπὸ τὶς

αιτίες και τις επιπτώσεις που είχε ή υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, ή ιστορική έρευνα για το θέμα αυτό ξμεινε θεαματικά πίσω. Η συνολική ιστορική ανάλυση του ζητήματος της Άνταλλαγής συνεχίζει να εκκρεμεί. Η άξιωματική αυτή διατύπωση χρειάζεται έρμηνεία, ή όποια θα μās άπασχολήσει στο πλαίσιο αυτής της άνακοίνωσης.

Στην άπουσία ή την άριθμητική ισχύότητα της ιστορικής προσέγγισης αυτού του γεγονότος —τά άποτελέσματα της, όταν υπάρχουν, άφορούν κυρίως στην περίοδο της έγκατάστασης των προσφύγων στην Ελλάδα— άντιπαρατίθεται σωρεία έργων με χαρακτήρα χρονικών και ένθυμύσεων που προσπαθούν να άποτυπώσουν μέσω της προσωπικής μαρτυρίας τη συλλογική μνήμη για τις χαμένες πατρίδες. Δέν είναι ή στιγμή να άναφερθούμε στις αιτίες που δημιούργησαν και τροφοδοτούν ως και σήμερα τη συγγραφική αυτή δραστηριότητα. Ίσως όμως θα άξιζε να σημειωθεί ότι μέσα από τη συγγραφή ιστορικών δοκιμών και μελετών για τις πέραν του Αιγαίου πατρίδες, οι πρόσφυγες, εκτός από τη νοσταλγία και την πικρία τους, δηλώνουν κυρίως την άπώλεια της παλαιάς κοινοτικής τους ταυτότητας¹. Αυτό νομίζουμε ότι είναι και το περιεχόμενο της έννοιας «χαμένη πατρίδα».

Ο ξεριζωμός και ή προσφυγιά, τα τραγικά αυτά γεγονότα ως ανθρώπινη έμπειρία και οι διαστάσεις τους ως τομή στην ιστορική εξέλιξη ενός λαού έκαναν την ιστοριογραφική προσέγγιση της Άνταλλαγής, αλλά και γενικότερα της Μικρασιατικής Καταστροφής, άφενός ιδιαίτερα «θερμή», φορτισμένη συναισθηματικά και ιδεολογικά, και άφετέρου ιδιαίτερα άδραντι πέναντι στις μυθοποιητικές επιπτώσεις των μεγάλων αυτών τραυμάτων —οι λίγες έξαιρέσεις έπιβεβαιώνουν τον κανόνα. Έξάλλου οι επιπτώσεις της μυθοποιητικής λειτουργίας τους φαίνονται στην άναγωγή των «προβλημάτων και των ζητημάτων της έρευνας σε δεδομένα της ιδεολογίας»². Η άναφορά σε παραδείγματα θα μās ξεστράτιζε από το κύριο θέμα της άνακοίνωσης μας. Άς μās έπιτραπεί μόνο να παρατηρήσουμε ότι τελικά ή ιδεολογική ιστοριογραφική φόρτιση, που προσφύγει, στην καλύτερη περίπτωση, σε μιá τυποποιημένη άτιακή ανάλυση (συνήθως έχει μιá μανιχαϊστική αντίληψη για τα γεγονότα και τα πρόσωπα), ή στενά λαογραφική προσέγγιση και ή χρονογραφία με το έξατομικευμένο παράδειγμα, μπορούν να θεωρηθούν τα κύρια χαρακτηριστικά της μικρασιατικής ιστοριογραφίας, ή όποια παραμένει

1. Μαργαρίτα Δρίτσα, «Έτερόχθονες κοινότητες: Ο ένοφθαλμισμός του προσφυγικού στοιχείου στον Μακεδονικό χώρο», *Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στη Μακεδονία* (Συμπόσιο για τα 75 χρόνια από την άπελευθέρωση της Μακεδονίας, 9-11 Δεκ. 1988), Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 422-423.

2. Βλ. Π. Μ. Κιτρομηλίδης, «Η Έξοδος της Κεντρικής και Νότιας Μικρασίας», *Η Έξοδος, τόμος Β΄, Μαρτυρίες από τις έπαρχίες της Κεντρικής και Νότιας Μικρασίας*, Εισαγωγή-Έποπτεία: Π. Μ. Κιτρομηλίδη, Έπιμέλεια: Γ. Μουρέλου, Άθήνα 1982, σ. λα΄.

θεαματικά πίσω, παρά τις νέες προσεγγίσεις και νέες μεθόδους που ανέπτυξε τα τελευταία χρόνια ή νεοελληνική ιστοριογραφία για τον 19ο και 20ό αιώνα.

Το ιστορικό γεγονός

Στις εισαγωγικές μας παρατηρήσεις αναφερθήκαμε στο ιστοριογραφικό πρόβλημα της Μικρασιατικής Καταστροφής και συνεπώς και της 'Ανταλλαγής. Ήρθε λοιπόν ή ώρα να μιλήσουμε για το ιστορικό γεγονός της 'Ανταλλαγής και τις διάφορες κατηγορίες των αιτημάτων της έρευνάς της. Αυτό αποτελεί το αντικείμενο της ανακοίνωσής μας. "Ας μάς επιτραπεί να επαναλάβουμε ότι, ως γνωστόν, άλλο πράγμα είναι ή ιστορία στην όντολογική της διάσταση, άλλο ή ιστοριογραφία με τις έγγενεις, έτσι και άλλως, ιδεολογικές της λειτουργίες και τέλος άλλο ή ιδεολογική χρήση της ιστορίας. Πρόκειται για τρεις διαφορετικές κατηγορίες που ιδιαίτερα συγγέονται στην προσέγγιση του θέματος αυτού, δημιουργώντας μεθοδολογικά προβλήματα, κατά την άποψή μας, ψευδή. Ξεκινώντας λοιπόν από το ιστορικό γεγονός θα έχουμε την ευκαιρία να επανερχόμαστε στο ιστοριογραφικό πρόβλημα και στη διαλεκτική τους κάθε φορά σχέση.

"Έχει διατυπωθεί με διάφορες ευκαιρίες ή αναγκαιότητα να βρεθούν οι πραγματικοί αριθμοί των ανταλλαγέντων πληθυσμών και να αποδειχθεί με στοιχεία τό πλειστάκις ειπωμένο από τους πρόσφυγες και άμφισβητούμενο από τους Έλλαδίτες «στην Πατρίδα είχαμε...». "Άλλο τόσο βέβαια διατυπώθηκε ή αναγκαιότητα να άπογραφούν ιστορικά τό χρονικό και οι διαδικασίες της Έξόδου, της εγκατάστασης και άποκατάστασης των ανταλλάξιμων. "Όπως και άν χαρακτηρίζεται ή τελευταία σελίδα της ιστορίας του ελληνικού στοιχείου στο έσωτερικό της Μικρασίας: Έξοδος, ξεριζωμός, προσφυγιά, μετακίνηση ή μετανάστευση (κατά τον όρισμό της Συνθήκης), για να έξεταστεί ιστορικά ένα είναι βέβαιο: ότι προϋποθέτει και συνεπάγεται τη διερεύνηση της φυσιογνωμίας των οικιστικών συνόλων, με άλλα λόγια την *πληθυσμιακή, κοινωνικο-οικονομική και πολιτισμική ταυτότητά τους*. "Άκόμη και αυτή ή μελέτη των συνθηκών της εγκατάστασης στον έλλαδικό χώρο έχει άμεση σχέση με τό παρελθόν του οικισμού στη μικρασιατική γή.

Τά αίτούμενα αυτά περιγράφουν τό πλαίσιο και τις κατευθύνσεις που άπαγορεύουν τις έρευνητικές μας προσπάθειες. Για να δειχθούν σε πραγματολογικό επίπεδο όσα παραπάνω έθίγησαν, θα τά εξειδικεύσουμε στην περιοχή της Καππαδοκίας, όπως δηλώνει και ό τίτλος της ανακοίνωσής μας. Θα προσπαθήσουμε με άλλα λόγια να παρουσιάσουμε τό φάσμα της θεματολογίας της 'Ανταλλαγής και τη δύναμη και τις αδυναμίες των πηγών, μέσω της περιγραφής τους κατά κατηγορίες. Θα επιθυμούσαμε όμως να τονίσουμε εκ προοιμίου ότι οι σκέψεις που διατυπώνονται με συντομία παρακάτω δέν έχουν σκοπό να έξαντλήσουν την εύρύτητα της θεματικής. "Υποδεικνύουν

περισσότερο μέσα από την πολυμέρεια των πηγών την αναγκαιότητα για τη σφαιρική προσέγγιση του θέματος. Η επιλογή της Καππαδοκίας υπαγορεύθηκε από την πολύχρονη ένασχόλησή μας με τις διάφορες εκφάνσεις της ιστορίας της περιόχρησής αυτής, όπου εμφανίζεται ή σημαντικότερη ποσοτικά και πολιτισμικά παρουσία του ελληνορθόδοξου στοιχείου στην κεντρική Μικρά Ασία³.

Η πληροφοριοδοτική ικανότητα των πηγών

1. Θα ξεκινήσουμε άνορθόδοξα: από το υλικό που συγκέντρωσαν οι συνεργάτες του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών για τις 81 ελληνικές (32 ελληνόφωνες και 49 τουρκόφωνες) καππαδοκικές κοινότητες. Σε ειδικό κεφάλαιο καταγράφονται οι μαρτυρίες προσφύγων-πληροφορητών του οικισμού για την Έξοδο και την εγκατάστασή τους στον ελλαδικό χώρο. Αρχίσαμε από την πηγή αυτή γιατί άποτελεί τη μοναδική συστηματική σχετική συλλογή, και ως εκ τούτου είναι έργο μνημειώδους σημασίας και μεγίστης συμβολής στη μικρασιατική έρευνα. Έχει παρουσιαστεί ο τρόπος και η λογική που διέπει τη συλλογή του υλικού αυτού και είναι σ' όλους λίγο-πολύ γνωστές οι κριτικές ή καλύτερα οι επιφυλάξεις που έμμεσα έχουν διατυπωθεί για την πληροφοριοδοτική του ικανότητα.

Σ' ό,τι αφορά στο θέμα μας, το υλικό⁴ αυτό είναι το μόνο πού, όπως

---

3. Η παρούσα ανακοίνωση εντάσσεται στο πλαίσιο μιάς έρευνας που ξεκίνησε πριν από δύο χρόνια και βρίσκεται εν εξελίξει. Πρώτη φορά παρουσιάζεται δημόσια. Στόχος της σε πρώτο στάδιο είναι ο έντοπισμός και η καταλογογράφηση των πηγών της ιστορίας των ελληνικών καππαδοκικών πληθυσμών. Η παλαιότερη καταλογογράφηση των κοινοτικών και εκκλησιαστικών καταστάσεων του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (Βλ. Ματούλα Ρίζου-Κουρουπού, «Ελληνόφωνοι κώδικες του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* τ. 2 (1981), σσ. 221-241, και Ευαγγελία Μπαλτά, «Καραμανλίδικοι κώδικες του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* τ. 7 (1988-89), σσ. 201-246) —τά περισσότερα έχουν καππαδοκική προέλευση — υπαγόρευσε την έκπληξη του αναλυτικού καταλόγου των 267 καππαδοκικών κωδικών του πρώην Ταμείου Ανταλλαξιμών Περιουσιών, που σήμερα φυλάσσονται στα Γενικά Αρχεία του Κράτους. Αναλυτικά: Νέβσεχιρ 30, Σινασός 26, Ίντζέσου 8, Ένεχιλ 1, Τζαλέλα 8, Ταβλοσούν 6, Μουταλάσκη 3, Σκοπή 1, Ποτάμια 1, Καϊσάρεια 39, Σαρμουσακλί 3, Τσοκούρ 2, Κέρκεμε 2, Κερκύρα 9, Νίγηδ 17, Πόρος 7, Τένει 16, Γούρδωνος 6, Άραβανί 9, Άνακού 2, Καγιάμπαση 15, Φερτέκι 19, Ίλοσούν 4, Μαλακοπή 6, Άραβισός 2, Ζιντζίντερε 1, Προκόπι 19, Άξός 5.

4. Διάφορες μονογραφίες προέκυψαν από το υλικό αυτό, συγγραφείς των οποίων ήταν συνεργάτες του Κέντρου. Εξάλλου αυτό συμβουλευόταν, και πολλές φορές απ' αυτό άντλούν, οι σημερινοί συγγραφείς παρομοίων μονογραφιών, οι οποίες κλείνουν πάντα με το κεφάλαιο «Ανταλλαγή». Βλ. Θ. Κωστάκης, *Η Άνακού*, Αθήνα 1963. Ο Ίδιο, *Το Μισθί της Καππαδοκίας*, Αθήνα 1977, 2 τόμ. Έλένη Καρατζά, *Καππαδοκία. Ο τελευταίος Έλληνισμός της περιφέρειας Άκσεράι-Γκέλβερι (Καρβάλης)*, Αθήνα 1985. Γ. Μαυρογαλυβίδης, *Η Άξό της Καπ-*

έπισημάνουμε και παραπάνω, διαθέτουμε σε συστηματική μορφή, ίκανό να τεκμηριώσει ιστορικά τα γεγονότα και τις συνθήκες της 'Ανταλλαγής. 'Ο Β' τόμος της 'Εξόδου τὸ ἀποδεικνύει. Μέσα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἐμπειρία τῶν προσφύγων κάθε οἰκισμοῦ παρουσιάζονται τὰ συμβάντα καὶ ἡ ἐπανάληψή τους τὰ ἐπιβεβαιώνει συνθέτοντας μὲ τεκμηριωτικὸ ὕλικὸ τὸ ἱστορικὸ πλέγμα τῆς 'Ανταλλαγῆς: ἡ εἰδηση καὶ ἡ ἀποδοχὴ τῆς ὑποχρεωτικῆς ἀνταλλαγῆς, ἡ προετοιμασία τῆς φυγῆς, ἡ κατάρτιση ὀνομαστικῶν καταλόγων τοῦ πληθυσμοῦ, οἱ καταγραφές τῆς κινήσεως καὶ ἀκίνητης περιουσίας, ἡ ἐπαφή μὲ τοὺς Τούρκους πρόσφυγες ποὺ καταφθάνουν ἀπὸ τὴν 'Ελλάδα, ἡ περισυλλογὴ τῶν ἱερῶν καὶ ὁσίων τῆς συλλογικῆς ζωῆς, οἱ ἔρανοι γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τοῦ ἀπαιτούμενου ποσοῦ γιὰ τὴ μεταφορὰ τῶν ἀπόρων, ἡ βοήθεια τῶν συλλόγων καὶ τῶν σωματείων τους στὴν Πόλη, ἡ τελευταία λειτουργία, ὁ ἀποχαιρετισμὸς τῶν συνοίκων, ἡ πορεία πρὸς τὴ θάλασσα ποὺ ἔβλεπαν γιὰ πρώτη φορὰ, ὁ σταθμὸς στὸ Οὐλούκισλα καὶ ἡ ἐπιβίβαση στὸ τρένο, οἱ ταλαιπωρίες στὴ Μερσίνα καθὼς περίμεναν τὴν ἐπιβίβαση, ἡ περιπέτεια τοῦ θαλασσινοῦ ταξιδιοῦ, τέλος ἡ μεγαλύτερη ἀκόμη περιπέτεια τῆς γνωριμίας μὲ τὶς πραγματικότητες τῆς ἐλλαδικῆς κοινωνίας⁵.

'Ἵσως εἶναι ἡ μόνη πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία κανεὶς μπορεῖ νὰ ἀποδεσμεύσει τὴ συνολικὴ ἀναπαράσταση τοῦ «πραγματικοῦ» καὶ νὰ παραγάγει τὴ συμβαντολογικὴ ἱστορία τῶν διαδικασιῶν τῆς 'Εξόδου καὶ τῆς ἐγκατάστασης τῶν προσφύγων, ἀποδεικνύοντας τὴν ἀξιοπιστία της μὲ «γραπτές» πηγές⁶. Μιὰ διασάφηση: δὲν ταυτίζουμε τὴ συμβαντολογικὴ ἱστορία μὲ τὴ χρονογραφικὴ διάσωση τῶν γεγονότων.

'Ἡ πληροφοριοδοτικὴ ἱκανότητα τοῦ ὕλικου τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν γιὰ τὸ θέμα ποὺ ἐξετάζουμε μπορεῖ νὰ ἀναπλάσει τὸ χαρακτήρα τῆς οἰκονομίας καὶ τὴ δομὴ τῆς κοινωνικῆς σύνθεσης τοῦ οἰκισμοῦ στὴ

παδοκίας, 'Εκδοση - 'Επιμέλεια - 'Επίμετρο 'Ορέστης, Πρόδρομος καὶ 'Ανθούλα Γ. Μαυρογαλυβίδη, 'Αθήνα 1990, 2 τόμ. Λ. Εὐπραξιάδης, *Προκόπι Καππαδοκίας, πατρίδα μου*, Θεσσαλονίκη 1974.

5. Π. Μ. Κιτρομηλίδης, *'Η 'Εξοδος*, τόμος Β', ὅπ., σσ. κθ'-λ'.

6. Οἱ πηγές αὐτές, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὸ ἀρχεῖο Μανδανάκη ποὺ εἶναι κατατεθειμένο στὸ Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, ἀφενὸς ἐλέγχουν, ἀφετέρου ἀλληλοσυμπληρώνονται ἀπὸ τὶς προφορικὲς μαρτυρίες. 'Ο Μανδανάκης ὑπῆρξε μέλος τῆς Μικτῆς 'Επιτροπῆς στὴν περιοχή Νίγδης καὶ περιγράφει στὶς ἀναφορές του τὴ σειρά ἐκκενώσεως τῶν περιοχῶν Νίγδης - Καισάρειας - 'Ακσεράι μὲ ἀριθμοὺς πληθυσμῶν, τὴ συμμετοχὴ τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους στὴ δωρεὰν μεταφορὰ ἀπόρων, τὴν ἀναλγησία ὀρισμένων προυχόντων καὶ τὶς καταχρήσεις τους. Δίνει στοιχεῖα γιὰ ἀναζητούμενα πρόσωπα, ὁμήρους, αἰχμαλώτους, γιὰ τὴν ἐγκατάσταση Τούρκων προσφύγων σὲ ἐλληνικὰ σπίτια. Στὰ ὑπηρεσιακὰ του αὐτὰ σημειώματα ἀναφέρεται σὲ ὑγειονομικὰ θέματα, στὶς πιέσεις καὶ κακώσεις εἰς βάρος ἀνταλλαξίμων, στὶς ἐγκαταλελειμμένες περιουσίες, στὶς ἐπιτάξεις συγκομιδῶν, τὶς κατασχέσεις κ.ἀ. Βλ. ἐπίσης Στ. Πελαγίδης, «Μέτρα καὶ ἀντίμετρα μετὰ τὴν ἑλληνοτουρκικὴ σύμβαση τῆς 'Ανταλλαγῆς», *Μακεδονικά* τ. 27 (1989-1990), σσ. 133-139· ὁ συγγραφέας τοῦ ἄρθρου χρησιμοποιοῖ τὸ ἀρχεῖο τοῦ ὄπουργεῖου 'Εξωτερικῶν.

μικρασιατική γη, νὰ ἐπιδειξεί τὴν πολιτισμικὴ δράση καὶ ταυτότητά του, σίγουρα ὅμως δὲν προσφέρεται γιὰ ποσοτικὲς ἐκτιμήσεις ὁμοίου τύπου μ' αὐτὲς ποὺ μᾶς συνήθισε ἡ ἱστοριογραφικὴ παραγωγή τῆς «νέας ἱστορίας». Θὰ δώσουμε ἓνα παράδειγμα: ἀπὸ τὴν πηγὴ αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἀποδευμευτεῖ ἡ δημογραφικὴ μορφολογία τῆς περιοχῆς. Οἱ δημογραφικὲς ὅμως διαστάσεις τῶν χωριῶν, συνειπῶς καὶ οἱ διαστάσεις τοῦ πληθυσμοῦ, θὰ ἐξέφραζαν περὶ σσότερο τάξεις μεγέθους παρὰ ἀπόλυτες καταστάσεις. Ἐμὴ ἐπιδεκτικὸτητα τῆς πηγῆς αὐτῆς σὲ ποσοτικὸ ὅμοιο τύπο ἀναλύσεις ὀφείλεται ὄχι μόνο στὸ γεγονός ὅτι ἦταν διαφορετικὰ τὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα καὶ ἱστοριογραφικὰ αἰτούμενα τῶν χρόνων κατὰ τοὺς ὁποίους συνελήγη τὸ ὕλικό, ἀλλὰ καὶ στὴ φύση τῆς πηγῆς, ἡ ὁποία ἐξαρχῆς ὕπονομεύεται στὶς φιλύποπτες συνειδησεις τῶν ἱστορικῶν ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς ἀπουσίας «ἐπίσημου γραπτοῦ» τεκμηρίου. Σὲ αὐτὰ θὰ προσθέταμε ἐπίσης καὶ ἓναν ἄλλο λόγο: τὴν μὴ ἐξοικείωση ἀκόμη «ἡμῶν» τῶν ἱστορικῶν μὲ μεθόδους καὶ ἐρμηνευτικὰ ἐργαλεῖα τῆς προφορικῆς ἱστορίας.

Τὸσο οἱ προφορικὲς αὐτὲς μαρτυρίες, ὅσο καὶ κυρίως τὰ 130 χφ. ποὺ γράφτηκαν ἀπὸ Καππαδόκες πρόσφυγες μετὰ τὸ 1922 (αὐθόρμητα ἢ μὲ τὴν παρακίνηση τῶν συνεργατῶν τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν) ἐξαιτίας ἀκριβῶς τῆς συγκινησιακῆς τους φόρτισης συνιστοῦν καὶ τεκμήρια τοῦ ψυχολογικοῦ κλίματος ποὺ συντρόφευσε τὴν ἐγκατάσταση τῶν Μικρασιατῶν στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἀποτύπωση τοῦ κλίματος αὐτοῦ δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἀντληθεῖ ἀπὸ κανένα ἐπίσημο ἔγγραφο. Ἐπίσης τὰ χειρόγραφα⁷ κυρίως

---

7. Γενικὰ λίγα εἶναι τὰ χφ. ποὺ θίγουν τὸ θέμα τῆς Ἐναλλαγῆς. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἀφιερώνονται μόνο λίγες σελίδες ποὺ κυρίως περιγράφουν τὶς συνθήκες ἐγκατάστασης στὴν Ἑλλάδα. Βλ. γιὰ παράδειγμα τὰ χφ. ἀρ. 83 α/α 404 τοῦ Μ. Ἰακωβίδη ἢ Καρατζάλογλου «Αὐτοβιογραφία, πῶς ἐξῆσα τὸ δρᾶμα μας» καὶ τοῦ Π. Πασαλίδη (ἀρ. 58 α/α 246), ὁ ὁποῖος, ἀπὸ τὸ Ἐνεχίλ μὲ καράβι μὲσω Ἰσθμοῦ, Πάτρας, Πρέβεζας, ἔφτασε στὸ Καλπᾶκι Ἡπείρου γιὰ νὰ ἐπιστρέψει ὕστερα ἀπὸ χρόνια στὸν Πειραιᾶ καὶ νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Ἀνάβυσσο. Ἐξαίρεση στὸν κανόνα ἀποτελοῦν τὰ δύο χφ. τοῦ Σ. Ρίζου, ὁ ὁποῖος ὡς δημογέροντας —συνειπῶς μὲ ἐνεργὴ συμμετοχὴ στὰ γεγονότα— καὶ μάλιστα στὴ Σινασὸ, μὴ κοινότητα μὲ ἓνα οἰκονομικὸ καὶ θεσμικὸ status ποὺ τῆς ἐπέτρεψε νὰ ὀργανώσει μὲ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο τόσο τὴν Ἐξοδο τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὅσο καὶ τὴν ἐγκατάστασή του στὴν Ἑλλάδα, σκιαγραφεῖ τὰ γεγονότα α) «Ἡ ἀναλλαγή» (ἀρ. 94 α/α 427) ὅπου καταγράφει πῶς δέχθηκαν οἱ κάτοικοι τῆς Σινασοῦ τὴν Ἐναλλαγή, τὶς ἀντιδράσεις τῶν Τούρκων συνοίκων, τὶς διαφορῆς ποὺ προέκυψαν ἀνάμεσα στὴ Δημογεροντία καὶ τὴν Ἐπιτροπὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως γιὰ θέματα ποὺ ἀφοροῦσαν στὴ μετακίνηση τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τέλος τὴν ἐκλογὴ τῆς «Ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῆς Ἐναλλαγῆς». Ἐναφέρεται στὴ φωτογράφιση τῆς Σινασοῦ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1924. Ἐναλυτικὰ περιγράφει τὶς διαδικασίες γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ καταλληλοτέρου τόπου στὴν Ἑλλάδα γιὰ τὴν ἵδρυση τῆς «Νέας Σινασοῦ»: ἡ πρόταση τῆς ἐπιτροπῆς τῆς Ἑλλάδας γιὰ τὴν ἵδρυση τῆς στὴν Πάργα, ὅπου θὰ συγκεντρώνονταν καὶ οἱ κάτοικοι τῶν γειτονικῶν χωριῶν (Μαλακοπή, Σύλατα, Ἐνακοῦ, Ἄξός, Ποτάμια) ἀπορρίπτεται ἀπὸ τοὺς Σινασίτες μὲ τὸ σκεπτικὸ ὅτι ἐκεῖ ὑπάρχει ἀρβανιτιά, δὲν ὑπάρχουν δρόμοι, ὁ τόπος μαστιζέται ἀπὸ τὴν ἐλονοσία κλπ., καὶ προτείνονται ἄλλες περιοχὲς στὴν Κρήτη, Μακεδονία κ.ἄ. Τέλος καταγράφει τὴν πορεία καὶ τοὺς σταθμοὺς μέχρι

ἀποτελούν και τὰ πρῶτα γραπτὰ δείγματα τῆς μυθοποιητικῆς και ἰδεολογικῆς λειτουργίας ποῦ ἄσκησε ἡ Ἐνταλλαγή στὶς νεοελληνικὲς συνειδησεις. Ἡ δομὴ τῶν νοοτροπιῶν φυσικὸ εἶναι νὰ ἀντανακλάται στὴ δομὴ τῆς πηγῆς, ἡ ὁποία, μολοντὶ ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν ἀπαντήσεις ἐνὸς ἐρωτηματολογίου, δὲ σημαίνει ὅτι τὶς παρέχει πανέτοιμες. Χρειάζεται μιὰ ἀποκρυπτογράφηση τῆς γιὰ νὰ μεταμορφωθεῖ σὲ ὄργανο ἐρευνας. Γιὰ παράδειγμα, ἡ ὑπάρχουσα μυθοποίηση δίνει και τὸ κλειδὶ τῆς ἀπομυθοποίησής τῆς. Ἡ καταγραμμένη αὐτὴ προφορικὴ ἱστορία μορεῖ νὰ γίνε ἀφενὸς πεδίο ἐρευνας γιὰ νὰ μελετηθεῖ ἡ μυθολογία, ἡ χρῆση συμβόλων και ἰδεολογημάτων, ἡ μεταβολὴ τῆς μνήμης κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τῆς παρούσας τραυματικῆς ἐμπειρίας και ἀφετέρου τὸ ὄργανο γιὰ νὰ κατανοηθοῦν οἱ λόγοι ποῦ ἐπέβαλαν τὴν υἰοθέτηση ἢ τὴν ἀπόρριψη αὐτῶν τῶν στερεοτύπων και τῶν σχηματοποιήσεων και ὄχι τὴν κριτικὴ τους ἀντιμετώπιση. Ἐτσι μόνον νομιζομε ὅτι θὰ ἀντιμετωπισθεῖ ἡ μυθοποίηση τῆς προηγούμενης ἱστορικῆς πορείας τοῦ καππαδοκικοῦ, ἀλλὰ και γενικότερα τοῦ μικρασιατικοῦ στοιχείου, και ἡ ἰδεολογικὴ φόρτιση ποῦ ἄσκησε ἡ Ἐνταλλαγή στὴ συλλογικὴ συνειδηση και τῶν ἴδιων τῶν φορέων τῆς και τῶν Ἑλλαδιτῶν. Οἱ μῦθοι και τὰ σύμβολα πρέπει νὰ νοηματοδοτηθοῦν και νὰ μεταμορφωθοῦν σὲ ἱστορικὰ συμβάντα γιὰ νὰ συνθέσουν μιὰ ἱστορικὴ ἐρμηνεία.

II. Μιὰ δευτέρη κατηγορία πηγῶν «παραδοσιακοῦ» χαρακτήρα και οἰκεία ὡς πρὸς τοὺς τρόπους προσπέλασής τῆς, ἀνεκμετάλλευτη ὥστόσο⁸,

---

τὴ Μερσίνα: Συνασός - Μαλακοπή (διανυκτέρευση), Νίγη (διανυκτέρευση), Οὐλούκισλα (διανυκτέρευση) ὅπου οἱ Συνασίτες χωρίζονται σὲ δύο ὁμάδες και οἱ πλοῦσιοι κατευθύνονται στὸ Ἰκόνιο και με τρίνο μεταφέρονται μέσω τῆς Πόλης στὴν Ἑλλάδα, ἐνῶ οἱ φτωχοὶ συνεχίζουν τὴν πορεία γιὰ τὴ Μερσίνα και ἐπιβιβάζονται σὲ πλοία. β) Στὸ χφ. ἀρ. 89 α/α 421 ὁ Σ. Ρίζος δίνει τὸν πίνακα τῶν κατοίκων τῆς Συνασοῦ (σύνολο κατοίκων 878, σύνολο οἰκογενειῶν 243) και τὸν τόπο ἐγκατάστασής τους στὴν Ἑλλάδα. Διαπιστώνεται ὅτι κανένας Συνασίτης δὲν πῆγε στὴν Πάργα. Ἡ «Νέα Συνασός» ἰδρύθηκε στὸ τσιφλίκι Βιστρίσια στὴ Βόρειο Εὐβία, οἱ περισσότεροι ὅμως Συνασίτες ἐγκαταστάθηκαν στὴν Ἀθήνα και τὸν Πειραιά.

8. «Ἀπὸ τοὺς πεντακοσίους περίπου κώδικες ποῦ ἔχουν διασωθεῖ ἀπὸ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφή τὸ μεγαλύτερο μέρος προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀπ' αὐτοὺς σημαντικὸς ἀριθμὸς εἶναι διατυπωμένους στὰ καραμανλίδικα, δηλαδὴ στὴν τουρκικὴ γλῶσσα με ἑλληνικὸς χαρακτήρες, ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς εἶναι δίγλωσσοι. Ἐτσι ἐνῶ γιὰ ὀρισμένες περιοχὲς δὲν ἔχομε πληροφορίες, γιὰ ἄλλες δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ τὶς χρησιμοποιήσομε, σ' αὐτὴ τουλάχιστον τὴ φάση τῆς ἐρευνας. Εἴμαστε λοιπὸν ἀναγκασμένοι νὰ ἀντλοῦμε τὸ μεγαλύτερο τμήμα τῶν γνώσεών μας ἀπὸ τοὺς ἑλληνόφωνους κώδικες και ἄλλες φιλολογικὲς και λαογραφικὲς πηγές, ὅπως εἶναι διάφορες μονογραφίες τοπικοῦ κυρίως ἐνδιαφέροντος, ποῦ καλύπτουν ἐθνολογικὰ, πληθυσμιακὰ, γλωσσικὰ και ἄλλα πολιτιστικὰ θέματα. Διαπιστώνομε λοιπὸν ὅτι ἐνῶ ἡ ἔρευνα ἔχει ἐκταθεῖ ἱκανοποιητικὰ σὲ πλάτος, ὑστερεῖ αἰσθητὰ σὲ βάθος. Γι' αὐτὴν τὴν σὲ βάθος ἔρευνα εἶναι ἀπαραίτητες οἱ πρωτογενεῖς διαγνωστικὲς πηγές, ὅπως εἶναι κυρίως μητροπολιτικοὶ ἢ κοινοτικοὶ ἢ συντεχνιακοὶ κώδικες, ποῦ ἀποθησαυρίζουν και διασώζουν τὶς ἐκδηλώσεις-πράξεις τοῦ δημοσίου και τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου, οἱ ὅποιοι ὅμως στὸ σύνολό τους εἶναι ἀνεκμετάλλευτοι», βλ. Ν. Ι. Πανταζόπουλος, «Οἱ κοινοτικὲς ρίζες τοῦ Μικρασιατι-

συνιστᾷ τὸ corpus τῶν κωδίκων τοῦ πρώην Ταμείου Ἀνταλλαξίμων και τό, πρόσφατα κατατεθειμένο ἐπίσης στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, Ἀρχεῖο τῆς Ἐκτιμητικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας⁹.

Θὰ ἀρχίσουμε ἀπὸ τοὺς κώδικες ποὺ παρέδωσαν στὸ Ταμεῖο Ἀνταλλαξίμων μαζί με τιμαλφὴ ἐκκλησιαστικῆς κυρίως περιουσίας οἱ δημογεροντίες τῶν ἀνταλλάξιμων κοινοτήτων τῆς Μικρασίας και τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης¹⁰. Μὲ τὴ διάλυση τῆς εἰδικῆς αὐτῆς ὕπηρεσίας τὸ 1943 τὰ κατὰστικα τῶν κοινοτήτων τῆς κατατέθησαν στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους¹¹, τὰ χειρόγραφα στὸ Μουσεῖο Μπενάκη¹² και τὰ ἔντυπα στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη.

Δὲν προτιθέμεθα νὰ κάνουμε ἐδῶ τὴν τυπολογία τῶν πηγῶν αὐτῶν, τῶν ὁποίων ἡ θεματικὴ δὲ διαφέρει ἀπ' αὐτὴν τῶν ἀντίστοιχων ἑλλαδικῶν κοινοτικῶν καταστίχων. Γιὰ τὸ θέμα τῆς Ἀνταλλαγῆς ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, θὰ εἶχαμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ πηγὴ αὐτὴ ἐξασφαλίζει —ἐπιπλέον σὲ μιὰ διαχρονία, τουλάχιστον γιὰ τὸ 19ο αἰῶνα— τὸ μέγιστο τῶν μαρτυριῶν γιὰ ποσοτικὲς ἐκτιμήσεις σχετικὰ με τὸ πληθυσμιακὸ μέγεθος και οἰκονομικὸ ἀνάστημα τῶν κοινοτήτων και ἐπιτρέπει τὴν ἐπαλήθευση τῶν βασικῶν ὑποθέσεων ἔρευνας. Ἐδῶ θὰ κάνουμε ἓνα σχόλιο: τὰ ποσοτικὰ στοιχεῖα, παρὰ τὴν ἀναγκαιότητά τους, δὲν εἶναι αὐτοσκοπός. Ἀναζητοῦνται γιὰ νὰ ὀδηγήσουν κάπου. Καὶ πράγματι ὀδηγοῦν ὄχι μόνο στὴ δημογραφικὴ ἢ κοινωνικοοικονομικὴ ταυτότητα τῶν κοινοτήτων, ἀλλὰ και στὶς σχέσεις προσφυγικοῦ και ἑλλαδικοῦ στοιχείου, στὴν ἔρμηνεία συλλογικῶν συμπεριφορῶν, στὸν τρόπο ἔνταξης και ἀποκατάστασης τῶν Ἀνταλλαξιμῶν στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο κτλ., δηλαδὴ στὴ συνολικὴ ἱστορικὴ πραγματικότητα.

Γιὰ νὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ τὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα, ἐνδιαφέρει ὄχι μόνο

κοῦ Ἑλληνισμοῦ», *Ἐπιστημονικὸ Διήμερο Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀφιερωμένο στὴν μνήμη τοῦ καθηγητῆ Μιχαῆλ Ἀναστασιάδη*, (Ἀθήνα 9-10 Νοεμβρίου 1984), Ἀθήνα 1986, σσ. 68 και 102.

9. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου ἐπισυνάπτεται πίνακας με τὰ στοιχεῖα τῆς Ἐκτιμητικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας.

10. Γιὰ τὴν ἴδρυση τοῦ Ταμείου Ἀνταλλαξίμων βλ. Α. Τσουλοῦφης, *Ἡ Ἀνταλλαγὴ Ἑλληνικῶν και Τουρκικῶν πληθυσμῶν και ἡ ἐκτίμηση τῶν ἐκατέρωθεν ἐγκαταλειφθεισῶν περιουσιῶν*, Πρόλογος Γ. Τενεκίδη, Ἀθήνα 1989, σσ. 76-79. Γιὰ τὴν πρώτη παρουσίαση τῆς ἀνταλλάξιμης κινητῆς περιουσίας (ἀπογραφή τῶν χειρογράφων, ἐντύπων κλπ. ποὺ κατατέθησαν στὸ Τ.Α.) βλ. Γ. Ἀρβανιτάκης, *Les reliques d'un monde disparu, Fonds des communautés échangeables*, Ἀθήνα 1930. Γιὰ τὰ τιμαλφὴ βλ. τὴν ἔκδοση *Ἱερὰ κειμήλια Ναῶν και Μονῶν τῶν Ἀνταλλαξιμῶν Κοινοτικῶν και Κοινοφελῶν Περιουσιῶν*, Ἀθήνα 1930.

11. Καταλογογραφηθήκαν ἀπὸ τὸν Κ. Ἀθ. Διαμάντη, *Τὰ περιεχόμενα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους*, τ. 11, Ἀθήνα 1972, σσ. 407-474. Πρόσφατα τοὺς ἐπεξεργάστηκε ἡ Αἰκατερινὴ Μπεκιάρογλου-Ἐξαδακτύλου, *Κώδικες Ἀδριανούπολης (1889-1911). Περιγραφή και ἀναλυτικὰ περιεχόμενα τῶν κωδίκων*, Ἀθήνα 1991.

12. Τὰ χειρόγραφα 10ου-16ου αἰῶνα τοῦ Ταμείου Ἀνταλλαξίμων συμπεριελήφθησαν στὸν κατάλογο ποὺ ἐξεπόνησαν ἡ Εὐρυδίκη Λάππα-Ζίζηκα και ἡ Ματούλα Ρίζου-Κουρουπού, *Κατάλογος Ἑλληνικῶν χειρογράφων τοῦ Μουσείου Μπενάκη (10ος-16ος αἰ.)*, Ἀθήνα 1991.

τό ύψος, αλλά και ποιά είναι η κατανομή τους κατά κατηγορίες πληθυσμού, επαγγέλματα, τάξεις και οικισμούς, όπως και ποιές είναι οι πηγές των εισοδημάτων και η σχέση τους με τη μεταναστευτική κίνηση του καππαδοκικού πληθυσμού προς την Κωνσταντινούπολη και τα άλλα κέντρα της Μικράς 'Ασίας. Η σύνθεση των άγροτικών, κατά γενικό κανόνα, περιουσιών των ανταλλαξιμών είναι έφικτη χάρη στη διάσωση των απογραφών που διενήργησαν οι δημογεροντίες των χωριών με μέλη των ύποεπιτροπών της Μικτής 'Επιτροπής λίγο πριν από την 'Εξοδο¹³.

Συντάχθηκαν κατάλογοι όπου καταχωρίζονται οι οικογένειες με τον αριθμό των μελών τους, τις ηλικίες, το επάγγελμα. Όταν πρόκειται για επήλιδες έγγραφεται και ο τόπος καταγωγής. Δίπλα, σε στήλες, δηλώνεται το είδος ακινήτου (σπίτι, χωράφι, άμπέλι, βοσκότοπος, κατάσταση, μύλος κλπ.). Στη συνέχεια δίνεται η τοποθεσία, η προέλευση, τα όρια, ή ημερομηνία, ο αριθμός του τίτλου και το όνομα στο οποίο εκδόθηκε· αν πρόκειται για χωράφι, ή έκταση σε στρέμματα, το είδος της καλλιέργειας και η αξία της σε τουρκικές λίρες. Καταγράφονται τα εγκαταλελειμένα κτήνη, έμπορεύματα, έπιπλα με την αξία τους, πάντα σε τουρκικές λίρες, απαιτήσεις από κατασχέσεις και το έτησιο εισόδημα της οικογένειας κατά την περίοδο 1909-1914. Στους ανταλλάξιμους δινόταν μιá δήλωση έκκαθάρσεως¹⁴.

13. Για τις άρμοδιότητες και το έργο της Μικτής 'Επιτροπής στην 'Ανταλλαγή των έλληνοτουρκικών πληθυσμών βλ. Στ. Λαδάς, *The Exchange of Minorities: Bulgaria, Greece and Turkey*, Νέα 'Υόρκη 1932, σσ. 353-398. Ειδικά για το processus και τις ρυθμίσεις σχετικά με τις εγκαταλελειμένες περιουσίες βλ. δ.π., σσ. 420-466. Για θέματα εκτιμήσεως των περιουσιών των ανταλλαξιμών βλ. Α. Πάλλης, «'Αναδρομή στο Προσφυγικό Ζήτημα», *Μικρασιατικά Χρονικά* 11 (1963), 22-36. Στο άρχειο του Α. Πάλλη, που είναι κατατεθειμένο στο Κέντρο Νεοελληνικών 'Ερευνών του 'Εθνικού 'Ιδρύματος 'Ερευνών, υπάρχουν ύπηρεσιακά σημειώματα και μελέτες του ίδιου ή συνεργατών του με προτάσεις και νομικές έρμηνείες «έπι του έφαρμοστέου συστήματος δια την εκτίμησιν των ανταλλακτέων περιουσιών». Τέλος η άγόρευση του Ε. Βενιζέλου στη Βουλή (17.6.1930) κατά την κατάθεση του σχεδίου νόμου περί κυρώσεως της 'Ελληνοτουρκικής Συμφωνίας έχει αναφορές στο θέμα αυτό. Βλ. *Η 'Ελληνοτουρκική Συμφωνία κριό έφ προσφυγικαί άποζημιώσεως, Δύο Ιστορικά άγορευσεις του Πρωθυπουργού κ. Βενιζέλου*, 'Αθήνα 1930, σ. 34 κ.έ.

14. Στο άρθρο 8 της Συνθήκης της Λοζάνης όρίζεται η καταγραφή των εγκαταλελειμένων περιουσιών ως εξής «Les émigrants qui ne pourraient pas emporter tout ou une partie de leurs biens meubles pourront les laisser sur place. Dans ce cas, les autorités locales seront tenues d' établir contradictoirement avec l' émigrant l' inventaire et la valeur des biens meubles laissés par lui. Les procès-verbaux contenant l' inventaire et la valeur des biens meubles laissés par l' émigrant seront dressés en quatre exemplaires, dont l'un sera conservé par les autorités locales, le second sera remis à la Commission mixte prévue à l' Article 11 pour servir de base à la liquidation prévue à l' Article 9, le troisième exemplaire sera remis au Gouvernement du pays d' immigration et la quatrième à l' émigrant. Βλ. St. Ladas, δ.π., Appendice V: «Convention concernant l' échange des populations grecques et turques, et protocole, signés à Lausanne, le 30 janvier 1923», σ. 789. Βλ. επίσης δ.π., σ. 444. Τέτοιες δηλώσεις υπάρχουν κατατεθειμένες από πρόσφυγες στο 'Αρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών από τα χωριά Φερτέκι, Νέβσεχιρ, 'Αραβισό, Δήλα, 'Ακσεράι, Γκέλβερι κ.ά.

Μικρός είναι ο αριθμός των κωδίκων που συνιστούν ειδικά βιβλία της Μικτής 'Επιτροπής και τα όποια θά 'εδιναν τους «αδιάψευστα» αντικειμενικούς αριθμούς για τόν πληθυσμό και την περιουσία του εκδιωγμένου ελληνικού στοιχείου¹⁵. Σε ό,τι αφορά στον πληθυσμό ή μη ύπαρξη ή πιθανώς ή καταστροφή των καταλόγων της Μικτής 'Επιτροπής θεραπεύεται, είτε επειδή στο ίδιο το κατάστιχο είτε σε άλλα υπάρχουν απογραφές προηγούμενων χρόνων, που έγιναν με προτροπή των εκκλησιαστικών αρχών ή από την όθωμανική διοίκηση¹⁶. Για όρισμένες κοινότητες τα βιβλία βαπτίσεων και θανάτων σε συσχετισμό με επίσημες όθωμανικές και ξένες απογραφικές προσπάθειες αποκαθιστούν τα τυχόν κενά και άνασυγκροτούν με τη χρήση αναλογικών μεθόδων ένδεικτικά μεγέθη για την κίνηση του πληθυσμού.

'Η μαρτυρία όμως του 'Αρχείου της 'Εκτιμητικής 'Επιτροπής του ύπουργείου Γεωργίας τόσο για τόν πληθυσμό όσο κυρίως για τήν έρευνα της οικονομικής κατάστασης του καππαδοκικού στοιχείου είναι πολύτιμη. Στα 45 βιβλία πρακτικών που έπισημάναμε καταχωρίζονται, στο διάστημα Αύγουστου 1925 - 'Ιουλίου 1926, από μέλη του ύπουργείου σε συνεργασία με τους άρχοντες των καππαδοκικών κοινοτήτων οί δηλώσεις των ανταλλάξιμων για τις εγκαταλελειμένες περιουσίες και δίπλα τó ποσό που τους επιδικάζεται. 'Η πρακτική αυτή έχει επιφέρει ένα εϋεργετικό για τούς μεταγενέστερους έρευνήτες αποτέλεσμα, όóτι συμπληρώνει τή μαρτυρία των κωδίκων. Οί δύο αυτές άρχειακές μονάδες, άν δέν συνθέτουν όρισμένες φορές τή συνολική εικόνα του κάθε χωριού, συγκλίνουν σ' ένα γενικό θετικό άπολοτισμό της δημογραφικής και οικονομικής κατάστασης της ελληνορθόδοξης Καππαδοκίας. Είναι τó αποδεικτικό ύλικό για τή διευκρίνιση της προσφυγικής κατάθεσης «στην Πατρίδα είχαμε...».

'Αρκετοί φαίνεται να είναι οί κώδικες στα τελευταία φύλλα των όποιων καταχωρίζονται ή κινητή κοινοτική ή εκκλησιαστική περιουσία και οί αποδείξεις κατάθεσής τους στις ύποεπιτροπές της Μικτής 'Επιτροπής¹⁷, όπως και άπογραφές κοινοτικών και εκκλησιαστικών κτημάτων στο χωριό ή τήν Κωνσταντινούπολη. 'Επίσης πολλοί είναι οί κώδικες που κλείνουν τις σελί-

15. Στους κώδικες του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών υπάρχουν άπογραφές πληθυσμού και περιουσιών για τά χωριά Νέβσεχιρ, Γκέλβερι, 'Ανακού, 'Αραβισό, Καισάρεια (βλ. παραπάνω σημ. 3). 'Από τή μέχρι τούδε έρευνά μας στους κώδικες των Γενικών 'Αρχείων του Κράτους έπισημάναμε κώδικες της Μικτής 'Επιτροπής για τά έξής χωριά: Σινασό (139, I, 32), Νέβσεχιρ (114, VI, 16, ύποφάκελος Γ, Δ), Προκόπι (175, XIII, 41 και 175, XV, 41β, όπου υπάρχουν άπογραφές του 1919).

16. Για παράδειγμα τó μεριδολόγιο Σκοπής, βλ. Εθαγγελία Μπαλτά, ό.π., σ. 238.

17. Κώδικες Στεφάνων, Συλάτων, βλ., στο *ίδιο*, αντίστοιχα, σ. 239 και 233. 'Ο κατάλογος της κινητής περιουσίας της Σινασού είναι κατατεθειμένος στο άρχείο του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών.

δες τους με χρονικά και ντοκουμέντα των διαδικασιών εγκατάστασης της κοινότητας στην Έλλάδα¹⁸.

Θά πρέπει επίσης να τονιστεί η πληροφοριοδοτική ικανότητα της πηγής αυτής και σε ποιοτικού τύπου δεδομένα, εφόσον επιτρέπει να διαφανούν οι θεσμολογικές και ρυθμιστικές λειτουργίες της κοινότητας¹⁹. Οι ρίζες του κοινοτικού πλαισίου της Καππαδοκίας πρέπει να αναζητηθούν στις τρεις μορφές συσσωματώσεων που συνθέτουν την κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα: τη θρησκευτική, πολιτική και οικονομική. Το πνεύμα συνύπαρξης και διαλλαγής, που ήταν απαραίτητο για τη συλλογική επιβίωση του χριστιανικού στοιχείου που συνοικούσε με μουσουλμάνους και Άρμενίους, επέβαλλε τη συνεργασία στις τρεις μορφές συσσωματώσεων. «Η έρευνα και η αξιολόγηση του άνεκμετάλλετου άρχαιακού ύλικου», παρατηρεί ο Ν. Πανταζόπουλος, «θα αποδείξει αν η συνύπαρξη αυτή είναι», όπως ο ίδιος πιστεύει, «ένδογενές φαινόμενο που χαρακτηρίζει τον κοινοτικό βίο της Καππαδοκίας ή μόρφωμα που προήλθε και από εξωγενείς παράγοντες»²⁰. Η θρησκεία, ή 'Ορθόδοξη Έκκλησία, η οποία προεξάρχει ως συνεκτικός παράγων στην περιοχή, φαίνεται να άσκει κηδεμονία στις τρεις μορφές συσσωμάτωσης. Ένδεικτικά θα αναφέρουμε όχι μόνο τη συχνή παρέμβαση της εκκλησίας στη σύνταξη των κανονισμών της κοινότητας σε ό,τι αφορά, για παράδειγμα, σε θέματα γάμων ή ρύθμιση του τελετουργικού των εορτών, αλλά κυρίως τη πρόνοια της, σε καθημερινή βάση, να διαφυλαχθούν τα όρθοδοξα χριστιανικά ήθη από τις επιβλαβείς επιρροές της συνοικισμών με άλλόθρησκους και τον έλεγχο της ήθικης και οικονομικής συμπεριφοράς των συχωριανών μεταναστών στα μεγάλα άστικά κέντρα της αυτοκρατορίας.

Η μελέτη της ιδιότυπης αυτής κοινοτικής οργάνωσης στην Καππαδοκία, που οι εκδηλώσεις της άποτυπώνονται στους μητροπολιτικούς και σχολικούς κώδικες, στα καταστατικά κοινοτήτων και συντεχνιών, στα πρακτικά συνελεύσεων δημογεροντιών και εκπαιδευτικών έπιτροπών, μικτών δικαστηρίων κ.π., θα όδηγήσει σε στέρεα συμπεράσματα σχετικά με μιá άλλη υπόθεση εργασίας που διατυπώνει ο Ν. Πανταζόπουλος: την άνυπαρξία κοινωνικοπολιτικών ζυμώσεων στο έσωτερικό της καππαδοκικής κοινότητας όμοιων με αυτές των δυτικών παραλίων της Μικράς Άσίας, και την άναζητηση της έρμηνείας του φαινομένου²¹.

18. Κώδικας των Σουλτών, βλ. στο ίδιο, σ. 233.

19. «Από το πλούσιο αυτό άρχαιακό ύλικό έλάχιστα ώφελήματα μόδεσε να άντλήσει ή έρευνα, ώστε να είμαστε σε θέση να σχηματίσουμε μιá υπέυθυνη σφαιρική εικόνα για τί θεσμική όομη της περιοχής αυτής». Βλ. Ν. Ι. Πανταζόπουλος, ό.π., σσ. 101-103. Μιά πρώτη έρευνα που βασίστηκε και στο ύλικό αυτό είναι της Κυριακής Μάμωνη, «Σωματειακή όργάνωση του Έλληνισμού στη Μικρά Άσία. Γ'. Σύλλογοι Καππαδοκίας και Πόντου», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 6 (1986-1987), σσ. 155-225.

20. Ν. Πανταζόπουλος, ό.π., σσ. 102-103.

21. Στο ίδιο.

Τή δομή και τήν ὀργάνωση τοῦ κοινοτισμοῦ τους μετέφεραν οἱ Ἄνταλλάξιμοι καί στόν ἑλλαδικό χῶρο μεταφυτεύοντάς τον στίς νέες ἐστίες πού δημιούργησαν. «Ἡ σπουδή νά κτιστοῦν ἀμέσως ἐκκλησίες», παρατηρεῖ ἡ Μαργαρίτα Δρίτσα, «εἶναι ἐνδειξη θρησκευτικότητας ἀναμφιβόλως, ἀλλά καί ἐπιβίωση κάποιων παλαιότερων σχέσεων, ὅταν ὁ ρόλος τῆς ἐκκλησίας δέν ἦταν μόνο συμβολικός. Ἡ ἐκκλησία, ἰδιαίτερα ὁ αὐλόγυρος, γίνονταν ὁ τόπος συγκέντρωσης γιά συζήτηση τῶν θεμάτων πού ἀφοροῦσαν τή νέα κοινότητα, τήν Κυριακή, μετά τή λειτουργία, ὑπό τήν ἐποπτεία τοῦ προέδρου τῆς κοινότητας. Οἱ πῶτοι αὐτοὶ πρόεδροι ἦσαν πολὺ συχνά οἱ ἴδιοι ἐκεῖνοι πού πρωτοστάτησαν στήν ὀργάνωση τῆς Ἐξόδου, στήν ἐγκατάσταση καί ἀποκατάσταση τῶν συμπολιτῶν τους στήν Ἑλλάδα. Ἀρχηγοὶ οἰκογενειῶν, ἱερωμένοι, δάσκαλοι, πλούσιοι καί δραστήριοι ἔμποροι ἦταν ἡ ἡγεσία στό παλιό σύστημα τῆς κοινότητας. Τώρα ἐκλέγονται, διατηρώντας τήν ἀνάμιξη τοῦ παλιοῦ συμβουλίου τῶν «δημογερόντων»²².

Ὁ Α. Μπακάμπασης ὑποστήριξε πολιτικά τήν ἀνασύσταση τῶν κοινοτήτων στόν ἑλλαδικό χῶρο καί χρησιμοποίησε ὡς ἐπιχείρημα τή δομή καί ὀργάνωση τοῦ κοινοτισμοῦ πού ἐπέζησε καί δημιούργησε κάτω ἀπὸ ἰδιαίτερα σκληρὲς συνθήκες στή Μικρασία. «Οἱ ἠθικοὶ καί οἰκονομικοὶ δεσμοὶ εἶναι τόσοσιν ἰσχυροί, τὸ αἶσθημα τῆς ἀλληλεγγύης εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἐμφυτον, ὥστε ἐὰν τὰ μέλη τῆς Κοινότητος ἐπανεύρωσιν ἄλληλα καί ἔχῃσι τὴν εὐτύχημα νὰ ἐπιτύχῃσι φυσικὰς συνθήκας ὁμοίας πρὸς τὰς τῆς ἀπολεσθεῖσης Πατριδος των, καὶ ἡ εἰς χρῆμα ὑποβοήθεια τοῦ Κράτους θὰ εἶναι μικρὰ καὶ ἡ παραγωγικότης ἀπροσδόκητος [...] Οὐδεμία ἐγκατάστασις ἀξία λόγου θὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθεῖ ἐὰν δέν ἀνασυσταθοῦν αἱ κοινότητες.»²³

Κλείνοντας θὰ δηλώσουμε καί πάλι ὅτι πρόθεση τῆς ἀνακοίνωσης αὐτῆς ἦταν νὰ διατυπώσει ὀρισμένες ὑποθέσεις ἔρευνας ἔτσι ὅπως προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐπαφή μὲ τὸ ὑπάρχον ἀρχεῖακὸ ὕλικὸ καί νὰ παρουσιάσει, σύντομα καί ἀσφαλῶς ὄχι ἐξαντλητικά, τὴν πληροφοριοδοτικὴ ἱκανότητα τῶν πηγῶν, δηλαδὴ μιὰ θεματολογία. Ἡ ταξινόμηση καὶ ἡ ἐπεξεργασία τῶν διάφορων τύπων μαρτυριῶν καὶ ἡ δοκιμὴ τῶν ὑποθέσεων ἔρευνας πάνω στὰ δεδομένα εἶναι οἱ γόνιμοι δρόμοι γιά τὴ διατύπωση ἑνὸς συνολικοῦ ἐρμηνευτικοῦ

22. Μαργαρίτα Δρίτσα, *ὁ.π.*, σ. 423.

23. Α. Μπακάμπασης, *Τὸ προσφυγικὸν Ζήτημα*, Ἀθήνα 1923, σ. 28. Τὴν ἴδια ἀποψη εἶχε ἐκφράσει καὶ ἡ ἐπιτροπὴ τοῦ Ὑπουργείου Γεωργίας θεωρώντας τὴν ἀνασύσταση τῶν κοινοτήτων βασικὸν ὁρο γιά τὴν ἐπιτυχία μονίμου ἐγκαταστάσεως. Ἐπίσης διαβάζουμε στὰ πορίσματα τῆς Ἐταιρείας τῶν Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν ἐπὶ τοῦ προσφυγικοῦ ζητήματος: «Κατὰ τὴν ἐγκατάστασιν πρέπει νὰ γίνῃ προσπάθεια, ὥστε νὰ ἐγκαθίστανται εἰς τὸν αὐτὸν συνοικισμὸν οἱ ἐκ τῆς αὐτῆς Κοινότητος προερχόμενοι πρόσφυγες, ὅπως συνεχισθῆ ὁ παλιὸς τῶν κοινοτικὸς βίος» βλ. *ὁ.π.*, σ. 32.

σχήματος για την 'Ανταλλαγή, τὸ ὁποῖο ἐπιπλέον ἀποδεσμεύει τὴν ἱστοριογραφικὴ προσέγγιση ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῆς ὑποπτης ἰδεολογικῆς τάσης γιὰ τὴν εὕρεση τῆς «ἱστορικῆς ἀλήθειας».

Ἐκτιμητικὲς Ἐπιτροπὲς Ὑπουργείου Γεωργίας
(οἱ Ἐπιτροπὲς συνεδριάζουν μεταξύ Αὐγούστου 1925 καὶ Ἰουλίου 1926)

<i>Κοινότητα</i>	<i>Ἔδρα</i>	<i>πρόεδρος</i>	<i>ἀρ. δηλώσεων</i>	<i>ἐπιδικασθὲν ποσὸ</i>
'Ακ-Σεχίρ καὶ Πέρματα	'Αθήνα	'Ιορδάνης Djaζόπουλος	534	306.606 λ.τ.
'Ανακοῦ ('Ενεγη)	Πειραιᾶς	Παῦλος 'Εθνόπουλος	261	117.661 λ.τ.
'Ανδρονίκι	'Αθήνα	Σ. Κρασιάδης	206	54.539 λ.τ.
'Αραβάν	'Αθήνα	Ν. Μαλτεζόπουλος	220	141.345 λ.τ.
'Αραβισσὸς	'Αθήνα	Λάζαρος Σολομωνίδης	526	325.058 λ.τ.
Δήλα	'Αθήνα	—	93	111.454 λ.τ.
'Ενεχίλ	—	—	387	232.770 λ.τ.
'Ερεγλι καὶ Πεῖκιοῖ	Πειραιᾶς	Γ. Ἄμαλίδης	120	101.684 λ.τ.
Ζιντζίδερε	Θεσσαλονίκη	Μ. Ἐμιρπαλόγλου	224	92.496 λ.τ.
'Ανδρονίκι, Στέφανα Ζιντζίδερε καὶ Στέφανα	'Αθήνα	'Ιω. Χαριτωνίδης	286	120.533 λ.τ.
'Ικόνιο	'Αθήνα	'Ι. Φ. Τοιβόγλου	956	934.815 λ.τ.
'Ιλγκήν	'Αθήνα	Β. Μამελετζῆς	196	185.739 λ.τ.
'Ιντζέ-Σοῦ	Πειραιᾶς	Κοσμᾶς Τσουρούκογλου	312	135.473 λ.τ.
'Ιντζέ-Σοῦ	Θεσσαλονίκη	'Ιω. Γεωργιάδης	247	101.422 λ.τ.
Καγιά-Μπαση	'Αθήνα	'Αλ. Γιατζόγλου	—	351.563 λ.τ.
Καيسάρεια	'Αθήνα	'Ιω. Τασδζόγλου	257	93.779 λ.τ.
Καيسάρεια	Θεσσαλονίκη	Γ. Πακερίδης	241	84.479 λ.τ.
Καράμάν	'Αθήνα	Συμ. Παντελίδης	110	41.666 λ.τ.
Καρβάλη	Πειραιᾶς	Β. Λουκίδης	519	372.178 λ.τ.
(Α' ἐπιτροπή)				
Καρβάλη	Πειραιᾶς	Ι. Παπαῖωακειμίδης	417	232.719 λ.τ.
(Β' ἐπιτροπή)				
Κότζ-Χισάρ	Πειραιᾶς	Μ. Κιουλπαλόγλους	71	202.146 λ.τ.
Μισθί	'Αθήνα	'Αν. Λαζαρίδης	313	112.891 λ.τ.
Μισθί	Θεσσαλονίκη	Μιχ. Παπαθεοδώρου	619	458.740 λ.τ.
Μποζκίρ	Πειραιᾶς	Π. Χρυσαφίδης	33	67.893 λ.τ.
Ναζὸς (Χασά-κιοῖ)	'Αρδέα	'Αν. (Ἐδέσσης) Μαυροχαλυβίδης	470	174.521 λ.τ.
Νεάπολις	'Αθήνα	Ι. Ἄρτεμιάδης	694	389.096 λ.τ.
(Α' ἐπιτροπή)				
Νεάπολις	'Αθήνα	Κ. Τσοσούνογλου	315	153.807 λ.τ.

Κοινότητα	Έδρα	πρόεδρος	άρ. δηλώσεων	επιδικασθέν ποσό
(Β' επιτροπή)				
Νεάπολις και Κήρ-Σεχήρ	Θεσσαλονίκη	Β. Μελακόπουλος	541	257.774 λ.τ.
Νίγδη [λείπει τὸ 3ο βιβλίο]	Θεσσαλονίκη	—	120	146.544 λ.τ.
Οὔλου-'Αγάτς και Κίτς-'Αγάτς	Καβάλα	'Αν. Σιλλίδης	338	378.922 λ.τ.
Ποϊμούλ Τσατμά	'Αγ. Γεώργιος (Ζηκοχώρι Εὔβοιας)	Σάββας Παζαπαλίδης	89	87.294 λ.τ.
Πόρος	Πειραιάς	Α. Ι. Καμαλακίδης	148	109.031 λ.τ.
Πόρος	Θεσσαλονίκη	Θ. 'Αξιόπουλος	388	210.866 λ.τ.
Ποτάμια	Νέχαλι	Ζ. Γεωργιάδης	166	21.206 λ.τ.
Προκόπι	Χαλκίδα	Β. Μαρκόπουλος	621	361.924 λ.τ.
Σεμένδριε (Σεμένδρε)	Καρκάρια Χαλκιδικῆς	Βενιαμίν 'Αδουαρδόπουλος	285	312.653 λ.τ.
Σιβρι-Χισάρ, Τζελετέκ, Χαλβαδερέ	'Αθήνα	Γ. Τοπαλίδης	354	166.549 λ.τ.
Σινασός	Πειραιάς	Εὐαγ. Τορόσης	564	456.733 λ.τ.
Σύλλατα	Καρβιᾶ Χαλκιδικῆς	Λ. 'Αλβανόπουλος	265	302.530 λ.τ.
Τσουκούρ	—	Χαρ. Παπαλαζάρου	224	121.409 λ.τ.
Τροχός 'Ικονίου	Καβάλα	Ραφαήλ Χατζηραφαηλίδης	105	100.228 λ.τ.
Τύανα, Μάδαλα, Σαζάλτσα, Δένεϊ	'Αθήνα	Γ. Δολασίκ	287	229.991 λ.τ.
Τύανα, Μάδαλα	Δράμα	Ν. 'Ανδρέογλου	333	—
Φερτέκιοϊ	Θεσσαλονίκη	Γ. 'Αραβανόπουλος	460	342.385 λ.τ.
Φλογητά	Θεσσαλονίκη	'Αργ. Παυλίδης	716	291.072 λ.τ.